

Sa'd, VIII, 300-301). Medine'de bu işi yapan Havle ve Müleyke adlarında iki hanım daha bulunuyordu (Abdülhay el-Kettânî, II, 271). Kocaları ölen kadınlar yas tutar, sürme çekmez ve koku sürünmezdi. Ashap arasında İbn Abbas, Ebü'd-Duhâ, Abdullah b. Zübeyr gibi kokuya düşkünlüğü ile tanınanlar vardı (İbn Kuteybe, I, 421-422). Müslüman erkeklerin güzel koku sürünmeleri genel olarak mendup görülmüş-tür.

Emevîler ve Abbâsîler döneminde koku kullanımını artmış, aristokratlarla halkın süründüğü kokular farklılık göstermeye başlamıştır. Zenginler tarafından kullanılan pahalı esanslara "gâliye" denirdi. Abbâsîler döneminde ilk defa damıtma (imbikleme) yöntemiyle gülyağı ve esans elde edilmiş ve bu bir endüstri haline gelmiştir (al-Hassan-Hill, s. 141-144). Şeyhür-rabve ed-Dımaşkı gülyağının elde edilmesiyle ilgili teknik çizimler verir (*Nuḥbetü'd-dehr*, s. 194-198). Bu endüstrinin geliştiği İran'ın Fars bölgesinden vergi olarak her yıl Abbâsî hilâfetine başşehir Bağdat'a 30.000 şişe gülyağı gönderilirdi (Hitti, II, 539). Osmanlı sarayında teşrifatlarda gül suyu dağıtılır ve buhur resmi yapılırdı (Uzunçarşılı, s. 126, 287, 418, 444). Halkın kullandığı iriyatın çeşidi ve fiyatları konusunda 1640 Tarihli *Narh Defteri*'nde önemli bilgiler bulunmaktadır (Kütükoğlu, s. 98-102).

Kokuculuk kolay hile yapılabilen, ucuz katkı maddeleriyle insanların aldatılabileceği bir iştir. Bu bakımdan attarları denetleyen muhtesibin bu kokular hakkında bilgisi olması gerekirdi. İbnü'l-Uhuvve, bunu muhtesibin en fazla itina göstermesi gereken bir husus olarak zikreder, kokuların çeşit ve özellikleri hakkında bilgi verir (*Me'âlimü'l-kurbe*, s. 121).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "nşm" md.; *Müsned*, V, 421; VI, 72; Buhârî, "Ezân", 160, "Menâkıb", 23, "Hibe", 9, "Libâs", 80, "Büyü", 38; Müslim, "Mesâcid", 73-74, "Elfâz", 18; Ebû Dâvûd, "Terrecül", 7, "Nikâh", 50, "Libâs", 8; Tirmizî, "Nikâh", 1; Plinius (Pliny the Elder), *Natural History* (trc. John F. Healy), London 1991, s. 167 vd.; Abdürrezâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, IV, 321; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabakât*, VIII, 300-301; İbn Kuteybe, *Üyünü'l-aḥbâr* (Tavil), I, 421-422; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), II, 174; Herodotos, *Târih* (trc. Perihan Kuturman), İstanbul 1973, s. 95-96, 151; Beyhâkî, *Şu'abü'l-imân* (nşr. M. Sa'd Besyûnî), Beyrut 1410/1990, V, 132; Şirûbe b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-ḥitâb* (nşr. Ebû Hâcer Sa'id b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, II, 10; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, VI, 142; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (nşr. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1979, I, 642; Ca'fer b. Ali ed-Dımaşkı, *Kitâbü'l-İşâre ilâ meḥâsini't-ticâre* (nşr. el-Bişrî eş-Şürebâcî), İskenderiye 1397/1977, s. 36-40; İbnü'l-Adîm, *el-Vuṣṣâ ile'l-ḥabîb fi vaşfi'l-ṭayyibât ve'l-ṭib* (nşr. Selîmâ Maḥcûb - Düriyye el-Hatîb), Halep 1408/1988, II, 481-502; Şeyhür-rabve ed-Dımaşkı, *Nuḥbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-baḥr* (nşr. A. F. Mehren), St. Petersburg 1866, s. 194-198; İbşîhî, *el-Müsteṭraf*, II, 63-66; İbnü'l-Uhuvve, *Me'âlimü'l-kurbe fi aḥkâmî'l-ḥisbe* (nşr. R. Levy), Cambridge 1938, s. 121-127; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 126, 287, 418, 444; A. Parrot, *Nineveh and Babylon* (trc. S. Gilbert - J. Emmons), London 1961, s. 197; J. A. Thompson, "Ointment", *IDB*, III, 593-595; a.mlf., "Perfume", a.e., III, 730-732; K. A. K., "Cosmetics and Perfumery", *NBD*, s. 258-262; Abdülhay el-Kettânî, *et-Teṭâibü'l-idâriyye* (Özel), II, 265, 271; Hitti, *İslâm Tarihi*, II, 539; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 98-102; Ahmad Y. al-Hassan - D. R. Hill, *Islamic Technology: An Illustrated History*, Cambridge 1998, s. 141-144; Abdülhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara 2000, s. 55 vd.; Şeymâ es-Sarrâf, "el-İṭr fi'l-ḥaḍâretü'l-İslâmiyye", *Etudes orientales*, XI-XII, Paris 1991, s. 67 vd.; Sargon Erdem, "Amber", *DİA*, III, 7-8; a.mlf., "Buhur", a.e., VI, 383-384.

NEBİ BOZKURT

KOLTUK TEZHİBİ

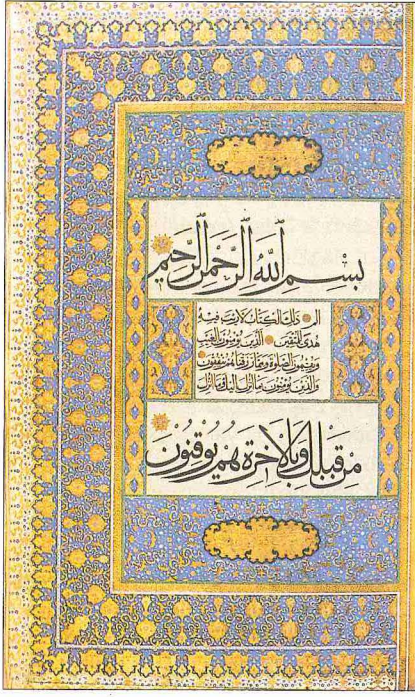
Bir tezhip terimi.

Hat sanatında levha, murakka' ve kitâbelerde farklı uzunluk ve doğrultuda satırlar halinde yazılmış bir yazının sağında ve solunda kalan çoğunlukla kare, üçgen yahut dikdörtgen şeklindeki, cetvel çekilerek belirlenmiş boşluklara koltuk denir. Ayrıca yazma eserlerde metnin aynı tip yazı ile yazılmış olmasına rağmen sayfa düzeninden dolayı ortaya çıkan, cetvelle ayrılmış boş kısımlar için de koltuk tabiri kullanılmıştır. Bir yazıya koltuk tezhibi genellikle şu şekilde yapılır: Yazı, âharlı bir kâğıt üzerine istenilen yazı çeşidi ve satır düzeniyle yazıldıktan sonra cetvelleri çekilir. Ortaya çıkan koltuklar usulüne uygun olarak çok çeşitli şekillerde tezyin edilir. Klasik kitap süsleme sanatında sayfa düzeni içinde sık sık rastlanan koltuk tezhipleri esere estetik bir görünüşle birlikte intizam ve bütünlük kazandırır. Bu sebeple koltuk tezhipleri bulunduğu sayfa içinde süsleyici, kaynaştırıcı ve satırları düzenleyici bir göreve sahiptir. Özellikle mushaf ve mesnevi gibi dinî yazmalarda, divanlarda, kıtalarda, hilye-i saâdet levhalarında, dua kitaplarında ve tezhip edilmiş birçok yazma eserde çeşitli koltuk şekillerine rastlanmaktadır.

İlk koltuk örneklerini divan ve murakka'lara nazaran daha az kullanılmasına rağmen mushaf serlevhalarında görmek mümkündür. Nitekim karşılıklı ilk iki sayfada yer alan Fâtîha süresiyle Bakara süresinin ilk âyetleri üst ve alt satırlara göre farklı yazı düzeni içinde yazıldığı zaman yan taraflarında girintiler meydana gelir. Sayfayı düzene koymak için bu girintiler cetvelle çevrilerek içine tezhip yapıldığında serlevha koltukları ortaya çıkar. Ancak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (nr. K 5) Ahmed Şemseddin Karahisârî hattı ile Yâkût tarzında yazılmış mushaf-taki koltuklar bir istisna teşkil etmektedir. Bu eserde Kur'an'ın ilk iki sayfasının süslemesi alışılmış şeklin dışında gerçekleştirilmiş, sadece serlevhaların tezhibiyle yetinilmeyerek her sayfası nakışhânedeye ayrıca bezenmiştir. Kur'an metni, her sayfada âklâm-ı sittinden karışık kullanıldığı Yâkût el-Müsta'simî üslûbu ile bir satır muhakkak, beş satır nesih, bir satır sülüs, beş satır nesih, bir satır muhakkak hattıyla yazılmıştır. Nesih satırlara nisbetle uzun tutulan muhakkak ve sülüs satırların iki tarafında aynı deseni ihtiva eden simetrik iki koltuk tezhibi yer alır.

Seyh Hamdullah Efendi'nin muhakkak-reyhani hattıyla koltuklu kitabı (TIEM, nr. 2450/10)

Ahmed Karahisârî'nin muhakkak-reyhânî hattıyla yazdığı mushafın koltuklu serlevhası (TSMK, Hırka-i Saâdet, nr. 5)

Eserin serlevha ve zahriye sayfalarının dışında kalan 590 sayfanın her birinde iki çift koltuk tezhibi birbirinden güzel desen ve işçilikle gerçekleştirilmiştir. Cemal Amâsî'nin Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan (nr. 97) XVI. yüzyıla ait mushafında ve daha pek çok yazma eserde olduğu gibi hâtîme ve ketebe sayfalarında da zaman zaman koltuk tezhibine rastlanır. XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başında Kahire, Bağdat, Musul, Hemedan, Tebriz, Herat nakışhânelerinden çıkan Türk Memlûk mushaflarında erken devir koltuk tezhipleri vardır (James, s. 46, 238). Bunu takip eden yüzyıllar içinde Horasan, Semerkant, Herat, İsfahan, Buhara, Bağdat, Tebriz gibi sanatta okul olmuş nakışhânelerin ürünü birçok eserde de mükemmel koltuk tezhipleri bulunmaktadır. Daha önceki ekollerin de katkılarıyla oluşan Osmanlı Türk tezhibinin en parlak devri XV ve XVI. yüzyıllarla XVII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul saray nakışhânesinde hazırlanmış birbirinden kıymetli eserlerde görülmektedir. Bilhassa Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (Emanet Hazinesi, nr. 58), Abdullah Amâsî hattı ile yazılmış, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (AY, nr. 6551) Hayreddin Halil Çelebi'nin nesih hattı ile

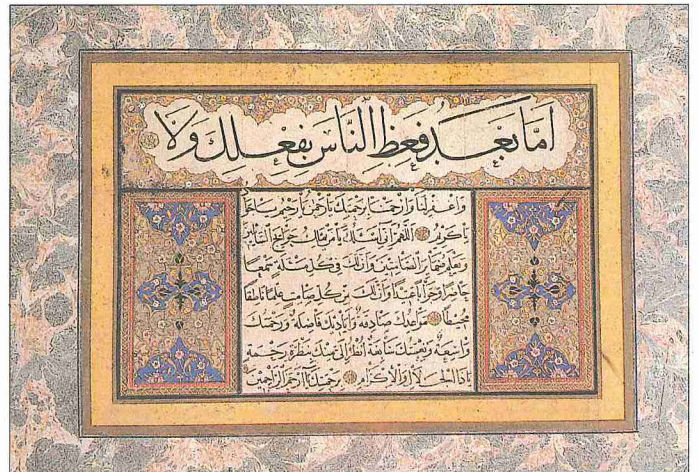
tertiple edilmiş mushaflarla İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. A. 6662) Şeyh Hamdullah hattını taşıyan, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile (nr. 402) Topkapı Sarayı Müzesi (nr. 913) ve Süleymaniye (Hamidiye, nr. 5, 7; Lâleli, nr. 16) kütüphanelerinde mushafların serlevhalarında bulunan koltuklar emsallerinin en seçkin örneklerindedir. Mesnevîlerde XIV. yüzyıl Beylikler devri tezhibiyle bezenmiş koltuk örneklerine rastlanır. Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki (nr. 5) *Megnevî*'de mevcut koltuk tezhipleri devrinin en dikkate değer temsilcisidir.

Divanlarda satırları sayfa düzeni içinde hizaya sokmak, böylece estetik bir düzen sağlamak için şiir aralarında, serlevhalar da ve ketebe sayfalarında koltuk tezhibi kullanılmıştır. Bunların en güzel örnekleri arasında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (TY, nr. 5669), 929 (1523) yılında Alâeddin Mehmed hattı ile yazılmış ve muhtemelen saray nakışhânesinde hazırlanmış Ali Şîr Nevâî divanı yer alır. Aynı yerde mevcut (TY, nr. 5467), 974'te (1566) Mehmed Şerif Efendi hattı ile kaleme alınmış, saray nakışhânesi sernakkaşı Kara Memî'nin imzasını taşıyan müstesna bir örnek de *Muhibbî Divanı*'dır. Bu kütüphanedeki (TY, nr. 1976) diğer *Muhibbî Divanı*'nda da devrine ait güzel koltuk tezhipleri bulunmaktadır. Abdurrahman-ı Câmî'nin Viyana Millî Kütüphanesi'nde kayıtlı (Mixt, nr. 1480), 897 (1492) yılına ait *Yûsuf u Züleyha*'sı, Kâsımî'nin 857 (1453) tarihli divanı (NF, nr. 417), 906 (1500) yılına ait Nizâmî-i Gencevî'nin *Hamse*'si (AF, nr. 93) ve 926 (1520) yılında İstanbul'da hazırlanmış bir divan (Mixt, nr. 399) çok güzel koltuk tezhipleri ihtiva eder.

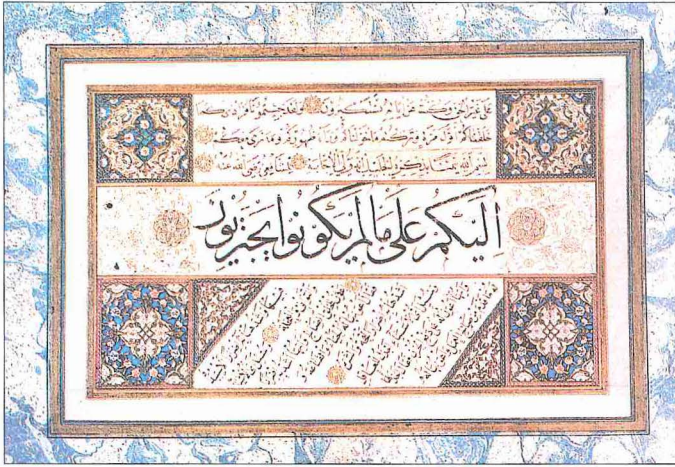
Hilye-i saâdet levhalarındaki koltuk tezhipleri eserin genel görünüşünü etkile-

yen önemli bir unsurdur. Hilyeler, Hâfız Osman'ın hazırladığı şeklin ufak tefek değişmelere uğrayarak günümüze klasik bir hilye düzeni halinde ulaşmasından doğmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki, Hâfız Osman hattı ile yazılmış hilye (Güzel Yazılar, nr. 1430) daha sonra klasikleşmiş olan şeklin bir örneğidir. Bu düzene göre âyetin altındaki metnin devamı ile dua kısmının yazıldığı "etek" bölümünün iki tarafında genellikle dikdörtgen şeklinde ve simetrik iki koltuk bulunur. Müzehhipler buralara hilye-i saâdetin diğer kısımlarındaki nakışlara uygun ve kendi üslûplarında tezhip yapar. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi'nde (nr. 49) Hattat Şekerzâde Seyyid Mehmed'in hilyesiyle yine aynı müzede (nr. 56) Mustafa Kütâhî'nin hilyesinde XVIII. yüzyıl şükûfeli koltuk tezhibi bulunmaktadır. Müzehhip Muhsin Demironat tarafından tezhip edilen, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazmış olduğu, Ayşegül Nadir koleksiyonundaki muhteşem hilye, yine aynı fırçadan çıkan, müzehhibin özel koleksiyonunda Hasan Rızâ Efendi'nin yazmış olduğu hilye, Kâmil Akdik hattı ile Rikkat Kunt tarafından tezhip edilen ve Rikkat Kunt koleksiyonunda bulunan hilye bu tür eserlerdeki koltuk tezhibinin mükemmel örneklerindedir.

Koltuk tezhibinin en çok kullanıldığı yer kıtaldır. Yâkût el-Müsta'sımî'den sonra yaygınlaşarak Şeyh Hamdullah Efendi ile yeni bir üslûp kazanan ve murakka'lar halinde ciltlendiği gibi tek levha halinde de muhafaza edilen bu eserler, kaleme alındıkları yazı çeşidi yanında satır düzeniyle de farklı isimlerle anılmıştır. Kıtaldır yatay (düz) veya mâil (sağ aşağı noktadan 45 derecelik eğimle sol yukarı noktaya doğru uzanan) iki çeşit satır düzeni vardır. Satır şekline göre kı-

Şeyh Hamdullah Efendi'nin sülûs-nesih hattıyla şükûfe koltuklu kıtası (İÜ Ktp., Murakka', nr. 6487)

Şeyh Hamdullah Efendi'nin sülûs-nesih hatlarıyla koltuklu kıtası (TIEM, nr. 2450/8)

taya "düz kıta" veya "mâil kıta" denir. Düz kıtalarda yer alan koltuklar dikdörtgen veya kare biçimindedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan (Emanet Hazinesi, nr. 2083/4, 2084/2^a, 2086) Şeyh Hamdullah hattı muhakkak-reyhânî kıtalarla yine aynı müzedeki (Emanet Hazinesi, nr. 2085; Güzel Yazılar, nr. 159) sülûs-nesih kıtalar düz kıta örnekleridir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan (FY, nr. 1435) İmâd-ı Hasenî'nin 1 ve 4 numaralı ta'lik kıtaları ile aynı yerdeki (FY, nr. 1428) murakka'da (2^b) İmâd-ı Hasenî (22^b) ve Velîyyüddin Efendi'nin nesta'lik mâil kıtalardaki koltuklar dik üçgen şeklinde olup bunlara "muska koltuk" adı verilir. Hem düz hem mâil satırlarla yazılmış karışık düzendeki kıtalarda ise her iki koltuk şekline de rastlanır. Viyana Millî Kütüphanesi'nde kayıtlı (Mixt, nr. 313), III. Murad'a sunulan murakka'da her türlü kıta ve koltuk çeşidinin güzel örnekleri yer almıştır.

Klasik koltuk tezhibinde çok çeşitli süsleme usulleri uygulanmıştır. Erken devir mushaf serlevhalarında rastlanan zencirekli koltuklar bunlardan biridir. Kare, dikdörtgen ve muska koltuklarda ise klasik tezhip tercih edilmiştir. Eğer koltuklar simetrikse her iki koltuğa da aynı desen işlenir. "Çift tahrir" veya "havalı" denilen tarzda işlenmiş serbest desenli koltuklar da vardır. Bu simetrik olmayan koltuklar işlenen serbest desenin özelliğinden dolayı müzehhibe kolaylık sağlar. Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazılmış murakka' içindeki sülûs-nesih kıta koltukları (İÜ Ktp., AY, nr. 6487), Rikkat Kunt koleksiyonunda bulunan ve onun fırçasından çıkan, Macit Ayrıl tarafından sülûs-nesih hatla yazılmış kıtanın koltukları, Emin Barın koleksiyonunda yer alan, Necmeddin Okyay'ın nesta'lik mâil kıta-

sında Rikkat Kunt tarafından tezyin edilmiş muska koltuklar, Mimar Sinan Üniversitesi Arşivi'ndeki Macit Ayrıl'ın sülûs-nesih levhasının koltukları bunlardan birkaçıdır. Kara Memi tarzında, yarı üslûplaştırılmış çiçek motifleriyle bezenmiş koltuk süslemeleri tezhipte Türk ekolünün en güzel örneklerindedir. Ayrıca yapılandırılmış altın varak üzerine çiçek veya buket resmedilerek hazırlanmış şükûfeli koltuklar vardır ki bunlar XVIII ve XIX. yüzyıllarda Avrupa etkisiyle tezhip sanatına girmiştir. Bunları Kara Memi üslûbu ile karıştırmamak gerekir. Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazılmış murakkain (İÜ Ktp., AY, nr. 6487) dört ve beşinci kıtalarında şükûfeli koltuk tezhibi yer almıştır. Bunlardan başka Viyana Millî Kütüphanesi'ndeki bir divanda (AF, nr. 92) İstanbul'da 926 (1520) yılında hazırlanmış örneklerdeki gibi minyatürlü koltuklara rastlanır. Fakat her metin arasındaki minyatür koltuk sayılmaz. Metin yazısının taşması veya imza sebebiyle yazılı koltuklar, cetvel çekilerek boş bırakılmış koltuklar, zerefsanlı (altın serpmeli) koltuklar, münhanî motifleriyle bezenmiş koltuklar ve nihayet Uğur Derman koleksiyonunda bulunan, Vasfi imzalı sülûs-nesih kıtada görülen ebrulu koltuklar koltuk tezhibine bir çeşni, bir zenginlik kazandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebrû*, İstanbul 1977, s. 55; a.mlf., *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, Ankara 1982, nr. 8; D. Duda, *Islamische Handschriften I: Persische Handschriften*, Wien 1983, s. 30, 33, 94, 109, 185, 210; D. James, *Qur'ans of the Memlûk's*, London 1988, s. 46, 238; İnci A. Birol - Çiçek Derman, *Türk Tezyini San'atlarında Motifler*, İstanbul 1991, s. 13; Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah: Hayatı, Talebeleri, Eserleri*, İstanbul 1992, s. 36, 37, 195, 196.

İNCİ AYAN BIROL

KOMİSYON

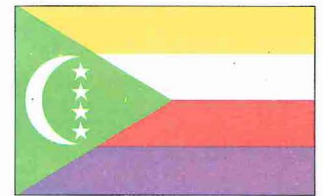
(bk. SİMSAR).

KOMOR ADALARI

Hint Okyanusu'nun batısında İslâm Konferansı Teşkilâtı'na üye bir ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA II. TARİH ve İSLÂMİYET

Doğu Afrika sahiliyle Madagaskar'ın kuzeyinde ve Mozambik Boğazı'nın girişinde yer alan dört adanın ortak adıdır. Ngazidja (Büyük Komor; 1148 km²), Anjouan (Ndzuwani; 424 km²) ve Moheli (Mwali; 290 km²) bağımsız Komorlar Federal İslâm Cumhuriyeti'ni meydana getirirken Mayotte (Maore; 375 km²) halen özel bir statüyle Fransa'ya bağlıdır. Cumhuriyetin resmî adı, ülkede kullanılan iki resmî dil den Arapça'da el-Cumhûriyyetü'l-Kumuri'l-ittihâdiyyetü'l-İslâmiyye, Fransızca'da ise République Fédérale Islamique des Comores'dur. Hint Okyanusu'nda seyahat eden Arap denizcileri tarafından bu takımadalar "Kumr adaları" veya "ay adaları" mânasında Cezâirü'l-kamer diye adlandırılmaktaydı. Diğer bir rivayette ise Kartala yanardağından dolayı yerli dilde "ateşin bulunduğu yer" anlamına gelmektedir. Komor adaları 1912-1974 yılları arasında Fransız sömürgesi olarak kaldı. Bağımsızlık sonrası Afrika'nın en küçük devletlerinden biri olup üç adanın toplam yüzölçümü 1862 km², nüfusu 614.000-

Resmî adı : République Fédérale Islamique des Comores (Komorlar Federal İslâm Cumhuriyeti)
Başşehri : Moroni
Yüzölçümü : 2236 km²
Nüfusu : 614.000 (2002 tah.)
Resmî dini : İslâm
Resmî dili : Arapça, Fransızca
Para birimi : 1 Comoran Franc (CFA) = 100 centimes